

ZPRÁVY

Mezinárodní konference Zločiny komunistických režimů

Pořadatel: Ústav pro studium totalitních režimů ve spolupráci s místopředsedou Senátu Parlamentu České republiky MVDr. Jiřím Liškou a s Úřadem vlády České republiky; pod záštitou předsedy vlády Ing. Jana Fišera, CSc. Další spolupráce též partnerské instituce sdružené v Platformě evropské paměti a svědomí.
Místo a datum konání: Senát ČR a Úřad vlády ČR, 24.–26. února 2010

Ve dnech 24.–26. února 2010 se konala v prostorách Senátu a Úřadu vlády České republiky mezinárodní konference Zločiny komunismu pořádaná MVDr. Jiřím Liškou, místopředsedou Senátu Parlamentu ČR a Úřadem vlády ČR. Hlavní podíl na organizaci konference měl ÚSTR tentokrát společně s partnerskými institucemi z pracovní skupiny pro Platformu evropské paměti a svědomí.¹ Leitmotivem konference bylo připomínání disparity mezi tím, jak Evropa pojmá dědictví nacismu (rozsudky Norimberského tribunálu nikdo nezpochybnuje, jakýkoli náznak návratu k nacistické nebo fašistické ideologii vyvolává okamžité a důrazné odsuzující a trestající reakce společnosti) a mezi shovívavým přístupem ke komunismu jako k „nezvedenému dítěti“. Dalším z cílů konference bylo poukázat na skutečnost, že zločiny komunismu by měly být hodnoceny jako zločiny proti lidskosti s využitím mezinárodního práva. Dosud neukončený proces společenského usmíření v postkomunistických zemích se neobejde bez poctivého vyrovnání se s důsledky komunistických zločinů.

Účastníci konference se tentokrát mohli těšit na skutečně „hvězdnou“ mezinárodní účast. První den jednání konference byl věnován představení rozsahu a specifík zločinů spáchaných v jednotlivých postkomunistických zemích. Symbolicky jej zahájil někdejší politický vězeň, ředitel washingtonské nadace pro výzkum zločinů proti lidskosti v Číně Laogai Research Foundation („laogai“ je čínský termín pro lágr) Harry Wu. Prominentní bojovník za občanské svobody ve své bývalé vlasti strávil v několika „laogaiích“ celkem 19 let a původně mu hrozil doživotní trest za „nepřátelské vystupování proti čínskému režimu“, nikdy neobdržel žádný oficiální rozsudek. Ve vystoupení pochopitelně nechyběla ani aktuální kritika ekonomicky motivované vstřícnosti vedoucích představitelů demokratických států vůči Číně, což problematizuje důvěryhodnost jimi proklamovaného angažmá ve prospěch lidských práv. Na toto vystoupení navázal blok pod názvem „Komunistické režimy a zločiny proti lidskosti“. Po navazujících slovech předsedkyně Konfederace politických vězňů Naděždy Kavalírové následovalo vystoupení studentského vůdce „sametové revoluce“ v roce 1989 Martina Mejstříka. Bývalý senátor upoutal posluchače schopností shromáždit známá fakta (pokus o součet desítek milionů obětí revolucí, občanských válek, hladomorů a třídního teroru rozpoutaného v zemích s vládou stran hlásících se k marxismu-leninismu a k jeho různorodým variantám) a působivě svůj projev vygradovat „vizionářským“ závěrem: pomník obětem zločinů komunismu již vidí stát v kolébce revoluční teorie i praxe, v Paříži. Skutečně platným aktem spravedlnosti by, dle jeho

1 Pracovní skupina pro Platformu evropské paměti a svědomí vznikla v roce 2008. Na jejím vzniku se podílel za českou stranu Úřad vlády ČR a Ústav pro studium totalitních režimů. Jedná se o poměrně rozsáhlý orgán s účastí 26 organizací a institucí z 19 zemí Evropy.

názoru a bez ohledu na současné rozložení politických sil v evropských orgánech, bylo svolání ekvivalentu Norimberského tribunálu k odsouzení zločinů komunismu. Poslední z úvodní skupiny řečníků, Dainius Žalimas, vedoucí Ústavu mezinárodního práva a práva Evropské unie, docent na Právnické fakultě Vilniuské univerzity a specialista na mezinárodní veřejné i diplomatické právo a na otázky kontinuity práva po znovuzískání nezávislosti Litvy, vystoupil s projevem tvořícím do určité míry protipól předcházejícího příspěvku. Vysvětloval obtíže, se kterými se nejen Litva, ale např. i Evropský soudní dvůr a další orgány potýkají při snaze kvalifikovat zločiny komunismu jako genocidu nebo „domicidu“ (zločinný systém zavedený k terorizování a likvidaci obyvatelstva vlastní, domácí vládou). Upozornil též na skutečnost, že i politický konsensus k přijetí několika málo zatímních celoevropských rezolucí, např. k překonávání důsledků komunistických zločinů nebo rezoluce o mezinárodním odsouzení těchto zločinů, bylo obtížné dosáhnout.

V dalším bloku vystoupení byly zařazeny příspěvky, mající podat obecný přehled o rozsahu, formách a místních specifikách komunistických zločinů v bývalém SSSR, v nových členských zemích EU na Balkáně a v Německu. Pozornost posluchačů po zásluze upoutal již první příspěvek daného bloku přednesený místopředsedou ústřední lidskoprávní ruské organizace Memorial Nikitou Vasiljevičem Petrovem. Doktor Petrov je šéfem badatelského střediska Memorialu a uznávaným odborníkem v oblasti zpracování informací z archiválií komunistické strany SSSR a tehdejší politické policie KGB. Publikuje a přednáší na témata stalinistického a poststalinistického teroru.

Ve svém vystoupení se zabýval nejen hladomory organizovanými ke zlomení ukrajinského a ruského rolnictva a tzv. Velkým terorem ve druhé polovině třicátých let minulého století, zaměřeným proti nejrůznějším skupinám obyvatelstva nejen domácího, etnicky ruského, ale i proti celým neruským národům (Poláci, Lotyšci, Estonci, Litevci). Uplatňoval se princip kolektivní rodinné odpovědnosti, represálie se automaticky rozšiřovaly na celé rodiny. Nezletilé děti se umísťovaly do speciálních dětských lágrů. Počátkem druhé světové války, kdy se plně projevila agresivita sovětského režimu chabě maskovaná vnější fasádou stalinistické sovětské ústavy, došlo v reakci na důsledky paktu s nacistickým Německem k vyloučení země ze Společnosti národů. Stalinistický režim následně provedl „preventivní“ vystěhování celých národů podezřelých z nespolehlivosti. Doktor Petrov zmiňoval plošné vysídlení povolžských Němců, Moldavanů, Čečenců, Kalmyků, Tatarů a jiných.

Dále připomněl teror vůči Židům, kteří prchali na území SSSR, aby po uzavření uvedeného paktu byli odtamtud vraceni do nacistických koncentráků. Rovněž byla zmíněna méně známá kauza Židovského protinacistického výboru pod vedením oblíbeného herce Michoelise, který byl „trpěn“ pouze v době největšího válečného nedostatku k získávání prostředků na vedení války od židovské diaspory. Antisionistický teror na přelomu čtyřicátých a padesátých let začal zavražděním této osobnosti při průhledně zrežirované „nehodě“, represe se dále přenesly na výbor a celou židovskou obec i významné vědce a intelektuály židovského původu včetně stranických špiček. Konkrétní a přehledné vystoupení uzavřel představitel Memorialu otevřenou kritikou současného Ruska, kde nenápadnou cestou, krok za krokem vládní moc rozšiřuje totalitární praktiky za politováníhodného nezájmu většiny obyvatelstva.

Následující tři příspěvky hostů z Pobaltí Thomase Hiio (Estonské válečné muzeum a Ústav historické paměti), Valtra Nollendorfsa (Muzeum okupace Lotyšska v Rize) a Emanuelise Zingerise (Mezinárodní výbor pro zhodnocení zločinů nacistického a sovětského okupačního režimu na Litvě, zároveň předseda litevské delegace Parlamentního shromáždění Rady Evropy) měly v důsledku podobných historických a sociálních podmínek jejich zemí mnoho shodných rysů. Pro posluchače méně obeznámené se situací v Pobaltí bylo zajímavé zejména zdůraznění skutečnosti, že nositelem komunistických zločinů byla v případech těchto zemí především jinonárodní okupační mocnost (SSSR). Mluvčí ovšem dodávali, že domácí kolaboranti se také našli a ani v případech Litvy, kde několik let trvala partyzánská válka vedená oddíly tzv. Lesních bratří, jim to nemůže být zapomenuto. Současně zmiňovali i určitý národnostně-společenský tlak místních obyvatel na domácí adepty v některých profesích a institucích na kolaboraci čili vstup do komunistické strany, aby např. v malé obci se nestal ředitelem školy komunista Rus. Souhrnně lze říci, že všechna tato tři vystoupení byla velmi realistická a poměrně skeptická k možnosti právního postihu viníků při současných nacionálních problémech s ruskými menšinami zejména v Estonsku a Lotyšsku, za stavu silícího mocenského postavení Ruska, které se nechce znát k morální povinnosti odškodnit potomky deportovaných na Sibiř a za situace vyvezení většiny důkazního listinného materiálu z jejich území.

Vzhledem ke specifickým poměrům po sjednocení Německa bylo vystoupení Hanse Altendorfa, ředitele Úřadu pro dokumenty Stasi, přece jen poněkud optimističtější. Díky tomu, že se podařilo zajistit prakticky veškerou dokumentaci politické policie bývalého východního Německa, mohlo být mnohého dosaženo záhy po pádu Berlínské zdi. Neváhalo se s vytvořením komise k vyšetřování zločinů východoněmeckých komunistů a zároveň bylo dosaženo poměrně uspokojivého odškodnění obětí. Při zahájení rehabilitací osob odsouzených v politicky motivovaných procesech a jinak poškozených bylo podáno 150 tisíc žádostí. Přesto není počet procesů proti konkrétním viníkům nijak ohromující.

Při porovnání statistických údajů o skutečně odsouzených osobách, uvedených hostem z Německa, s údaji polského představitele dr. Władysława Bulhaka (vedoucího oddělení výzkumu, expertízy, dokumentace a knihovních fondů jakož i kanceláře pro vzdělávání veřejnosti polského Ústavu paměti národa) by se mohlo zdát, že Polsko si vede při vyrovnání s minulostí relativně nejlépe. Ve vystoupení byl zmíněn počet téměř 200 skutečně souzených případů. Otázkou je, co takový údaj vypovídá o vlastním procesu katarze v polské společnosti.

Z dalších odpoledních vystoupení prvního dne konference se pro přílišnou rozsáhlost soustředím pouze na vystoupení historiků (na tomto místě je třeba s politováním konstatovat, že právě historici byli na konferenci zastoupeni velmi málo) Lubomíra Morbachera ze slovenského Ústavu paměti národa (dále jen ÚPN). Bohužel se nemohl dostavit osobně a jeho příspěvek přednesl první náměstek ředitele ÚSTR Miroslav Lehký. Z tohoto příspěvku mohlo posluchačům utkvět v paměti zejména líčení morálně i právně stěžejního obhajitelného počínání slovenské Generální prokuratury. Ta zareagovala na podnět ÚPN k zahájení vyšetřování zavinění smrti 42 osob na slovensko-rakouské státní hranici v letech 1948–1989 jako zločinů proti lidskosti nejprve

vyjádřením, že by se těmito skutky měli zabývat pouze historici a teoretici práva. Pod tlakem veřejného mínění, vyburcovaného uveřejněním zvláště otřesných podrobností (např. o případech osob, které byly roztrhány speciálně vycvičenými služebními psy), změnila prokuratura svůj postoj a podnět přijala. V tichosti však rozeslala interní pokyny vyšetřovatelům, aby vyšetřování ukončili kvalifikací těchto skutků pouze jako zneužití pravomoci veřejného činitele, což podléhá promlčení.

Dalším historikem mezi mluvčími odpoledního bloku byl ředitel Ústavu pro historii maďarské revoluce roku 1956 János M. Rainer. Již v úvodu svého vystoupení upozornil posluchače na existenci tří vln komunistického teroru v jeho vlasti. Málkdo si uvědomuje, že k první takové vlně došlo již při několik měsíců trvající Maďarské republice rad v r. 1919. Druhé dvě vlny teroru jsou již známější: raná 50. léta a odvěta za tragický maďarský pokus restaurovat demokracii a národní suverenitu v r. 1956. Při porovnání s československou situací a s velikostí maďarské populace vyniká brutalita poválečného režimu, který se doslova držel na „sovětských bodácích“ a byl národem všeobecně nenáviděn. Pro představu připomínáme pouze některé početní údaje: v období 1951–1953 za tzv. války proti maďarskému rolnictvu bylo ze svých domovů nedobrovolně vystěhováno 22 tisíc osob, 42 tisíc osob bylo odsouzeno za politické zločiny. Značný počet z nich přitom opět tvořily „zločiny“ rolnictva vzdorujícího kolektivizačním plánům: neplnění daňových povinností a potravinových dodávek. Třetí vlna teroru po roce 1956 přinesla 35 tisíc vyšetřování za podezření z různé míry účasti na povstání. Z tohoto počtu bylo 26 tisíc osob skutečně odsouzeno k různě vysokým trestům. Mimo uvedený počet skončilo na základě mimosoudních rozhodnutí v internačních táborech dalších 14 tisíc osob. V letech 1946–1956 bylo z politických důvodů popraveno 339 osob. Po roce 1956 postihl trest smrti za přímou účast v povstání dalších 228 osob. Počet osob, které zahynuly v této době ve vyšetřovací vazbě, zatím není znám (odhaduje se na stovky). V 70.–80. letech, kdy se společnost jevila jako pacifikovaná, se perzekuce politických odpůrců poněkud zmírnila, ale nikdy neustala. Ročně bylo za delikty politické povahy vyšetřováno kolem dvou set osob a nejméně stovka z nich byla též odsouzena (převážně podmíněně s povinností pravidelně se hlásit na policii).

Druhého a třetího dne jednání (25. a 26. února) byly jednací panely zaměřeny na (ne)vykonanou spravedlnost a možné návrhy řešení této situace na mezinárodní úrovni. V rámci panelů „Komunistické zločiny v Československu a jejich stíhání“, dále „Souzení komunistických zločinců – případové studie“ a „Tlusté čáry, omezená spravedlnost a následky“ vystupovali převážně hosté s hlavní specializací právníkou (s výjimkou vojenského historika Eduarda Stehlíka z VHÚ). Na laiky v oblasti práva a na pamětníky praktik československé totalitní justice mohly závěry vystoupení (retroaktivita práva, promlčitelnost zločinů, nemožnost klasifikovat je jako genocidu proti vlastnímu národu, zničení důkazního materiálu a nemožnost vynětí viníků z amnestií v jednotlivých státech) působit vyloženě depresivně. Avšak vystoupení Christopha Schäffgena, bývalého nejvyššího státního zástupce z Německa, obsahovalo některé optimističtější momenty: podařilo se uchovat téměř veškeré materiály bývalé politické policie NDR Stasi, a tudíž bylo možné velmi důkladně podložit vyšetřování konkrétních případů od samého počátku. Podařilo se využít potenciál právníků ze

západoněmeckých spolkových zemí nezatížených dlouholetou praxí v „socialistické justici“. Mezi všemi zločiny bývalého východoněmeckého režimu se nejlépe dařilo postihovat viníky usmrcení na hranicích (při pokusech občanů přejít z východní části do SRN). Zde mají němečtí právníci oporu i v jurisdikci Evropského soudního dvora.

Zajímavé skutečnosti vyplynuly z vystoupení polského hosta Witolda Kulezse, profesora trestního práva na Univerzitě v Lodži, který seznámil přítomné s postupem procesu s generálem Jaruzelským. Tento prominentní totalitní politik, hlavní iniciátor stanného práva a nekompromisního postupu proti Solidaritě a polské demokratické opozici, je obviňován jak ze zločinů proti lidskosti, tak ze zločinů válečných. Jeho právní zástupci argumentují, že jednal ve stavu nouze a hodlal vyhlášením stanného práva zabránit přímé okupaci Polska sovětskou armádou a vojsky varšavské smlouvy. Státní zástupce však plánuje pozvat Michaila Gorgačova jako svědka. K vyvrácení argumentů obhajoby mohou přispět i dokumenty z roku 1981, které dal v době svého prezidentství polským vládním místům k dispozici Boris Jelcin.

V mnoha ohledech pozoruhodné bylo vystoupení české účastnice předposledního panelu konference s názvem „Mezinárodní spravedlnost: tribunály OSN, jihoafrická Komise pravdy a usmíření“ doktorky Ivany Janů, soudkyně Ústavního soudu a někdejší soudkyně mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii. Přínosem jejího příspěvku byla unikátní možnost seznámit se s principy fungování mezinárodních tribunálů v hutné a přehledné podobě včetně příkladů jednotlivých úspěšně uzavřených případů. Zdá se, že jednou z cest použitelných při posuzování zločinů totalitních aparátů by mohl být i tzv. Joint Criminal Enterprise čili Institut společného zločinného podniku, který byl použit proti pachatelům kolektivních masových zločinů v zemích bývalé Jugoslávie. Z české perspektivy zní téměř neuvěřitelně případ Biljany Plavšičové, členky nejvyššího kolektivního vedení Srbské republiky v letech balkánské války. Plavšičová přijala odpovědnost za zločiny proti lidskosti spáchané Srby na muslimském a chorvatském obyvatelstvu a projevila skutečnou lítost. To zní v porovnání s vystoupeními domácích odpovědných stranických činitelů, kteří jsou schopni svůj díl odpovědnosti pouze bagatelizovat a omlouvat, jako řeč z „jiného světa“. Závěr doktorky Janů je z této perspektivy nasnadě: oběti komunismu dosud slyšeny nebyly.

Je politováníhodné, že na konferenci s tak geograficky i obsahově širokým záběrem se nepodařilo zajistit všechny anoncované přednášející. Patří k dobrým zvyklostem organizátorů oznámit přítomným, že vzácný host se omlouvá, jakmile se daná skutečnost zjistí. Dalším mínusem byla zanedbatelná účast historiků. Možná že to svědčí o skutečnosti, která se těžce nahlas vyslovuje: o jisté „uzavřenosti“ do sebe a svých úzce odborných problémů české obce historické.

Závěrečný kulatý stůl s účastí VIP hostů konference (spisovatelky, členky Evropského parlamentu a disidentky z časů sovětské okupace Lotyšska Sandry Kliente, disidenta a bývalého prezidenta Litvy Vytautase Landsbergise, biskupa reformované církve, disidenta a člena Evropského parlamentu, reverenda László Tökése a dalších osobností) vyústil ve dva prakticky jednomyslně přijaté dokumenty – jednak v prohlášení poněkud poplatné aktuální atmosféře a dále v prohlášení nadčasové. Tím prvním byla stručná a poměrně obecná deklarace reagující na „oslabení institucí vě-

nujících se vyšetřování a odhalování zločinů komunismu v České republice a v Rumunsku“. Přítomní reagovali zejména na neočekávané události v Rumunsku, kde místní postkomunistická reprezentace zřejmě využila přítomnosti ředitele tamního Ústavu pro vyšetřování komunistických zločinů a paměti rumunského exilu na pražské konferenci. Dr. Marius Oprea, uznávaný odborník na dějiny obávané politické policie Securitate, byl náhle odvolán z funkce. Zároveň byla jeho instituce prakticky zbavena vyšetřovacích pravomocí. Dle mého mínění se rumunská situace dá jen obtížně srovnávat s momentálními podmínkami pro bádání v oblasti komunistických zločinů v České republice.

Skutečně nadčasovým dokumentem se stal druhý závěrečný text: jedenáctibodová Deklarace o zločinech komunismu. Její plné znění si lze přečíst na webových stránkách Ústavu pro studium totalitních režimů, proto v tomto textu zdůrazňuji pouze bod desátý týkající se dotvoření Platformy evropské paměti a svědomí a připomenutí jednotlivým evropským vládám, že je třeba splnit závazky ohledně práce Platformy. Platforma by neměla zůstat pouhou politickou deklarací. Měla by být naplněna konkrétním obsahem, společnými projekty účastnických států a institucí a dělnou kooperací na těchto projektech. ♦ PhDr. Markéta Doležalová

Mystifikace dějinami, mystifikace v dějinách. Využívání a překrucování dějin a školní dějepis

Pořadatel: Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Místo a datum konání: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 26.–27. listopadu 2009

Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem pořádala ve dnech 26.–27. 11. 2009 dvoudenní didaktický seminář *Mystifikace dějinami, mystifikace v dějinách. Využívání a překrucování dějin a školní dějepis*. Nejednalo se o prvé setkání. Didaktické semináře v Ústí nad Labem mají tradici, již stojí za to udržovat, protože jsou nesporným přínosem pro širší učitelskou obec. Není to dáno pouhou skutečností samotného setkávání učitelů, s následně vedenou diskusí o metodách, problémech a nových směrech či poznatcích ve výuce, nýbrž samotnou koncepcí seminářů, pojatých tak, aby se jich mohli účastnit pedagogové z Čech a Slovenska působící na základních, středních i vysokých školách. V onom rozpětí je rozpor jen zdánlivý. Zkušenosti jedněch se mohou, jak se skutečně ukazuje, vhodně doplňovat. O záměrech seminářů vypovídají úvodní věty Josefa Märce, jednoho z pořadatelů, otištěné ve sborníku *Stereotypy a mýty v dějepisném vyučování*. Cílem by měla být výuka dějepisu bez ideologických a nacionalistických klišé, výuka obohacená o soudobé vědecké poznatky a nakonec i výuka blížící se vlastní formou ke slavnému, avšak velmi často opomíjenému a možná i nepřesně chápanému úsloví „škola hrou“, jak nakonec ukázala ve svém příspěvku Iva Dvořáková (*Možnosti mystifikace ve školním dějepise metodami dramatické výchovy*).

Téma mystifikace se ukázalo jako dostatečně nosné, jak potvrdily nejen jednotlivé referáty, ale i následné diskuse.